

HET VISSERIJBEDRIJF VAN DE ZIJDNAARS IN DE 15e EN 16e EEUW

DOOR

Dr. H. A. H. KRANENBURG.

In de rij van voedingsmiddelen, welke in de late Middeleeuwen werden verbruikt was de vis van grote betekenis. Dit was in de eerste plaats een gevolg van het geringe vleesverbruik. Daarnaast werd de consumptie van vis bevorderd door de kerkelijke wetgeving, welke aan de gelovigen het gebruik van vlees, eieren en zuivelproducten gedurende de gehele Advent, geheel de Vasten, op alle Vrijdagen, op de quartertemperdagen en op de talrijke vigiliedagen van het jaar ontzegde¹⁾. Door deze consumptiegewoonte werd het vissen reeds van oudsher in de buurt van de verbruikscentra als beroep uitgeoefend. De bederfelijkheid van het product was evenwel oorzaak, dat in de oudere tijden aan vervoer van vis over grote afstanden niet kon worden gedacht.

Twee factoren werkten samen om de vis reeds vóór de vijftiende eeuw tot een gewilde handelswaar te maken. De eerste daarvan was het toepassen van conserveringsmethoden, met name die van het zouten, van het drogen en van het roken.

Het zouten van vis, waaronder haring, was reeds lang bekend. De haring, welke de kooplieden op missen in Schonen verhandelden, werd in tonnen gezouten. De kroniek van Reygersbergh geeft aan, dat omstreeks 1120 begonnen werd in de „Mase” en op de zeestranden haring te vangen en deze in tonnen in te zouten; volgens sommigen zou dit het eerst in Den Briel zijn geschied²⁾. Voor haring werd het bewerken met zout nog belangrijker, toen in de loop van de veertiende eeuw het haringkaken werd toegepast³⁾. Door deze eenvoudige bewerking werd de invloed van het zout op de haring vergroot en de houdbaarheid van het artikel bevorderd, waardoor geaakte haring een stapelartikel bij uitnemendheid werd.

Het drogen van vis was eveneens een sinds lang toegepast procédé. Er bestaan aanwijzingen, dat gedroogde vis reeds in de 9e eeuw in Schotland en in de 13e eeuw in Vlaanderen en Frankrijk verhandeld werd⁴⁾. Zekerheid dat deze conserveringsmethode in het begin van

¹⁾ Van Houtte, bl. 53.

²⁾ Van Reygersbergh, dl. II, bl. 37.

³⁾ De vraag, of Willem Beukelsz. uit Biervliet het haringkaken heeft uitgevonden, is nog steeds een omstreden kwestie. Degrijze bl. 97—98 is van mening, dat van een Vlaamse uitvinding van het haringkaken geen sprake is; naar zijn mening heeft men hier te doen met een vernieuwing in de techniek en niet met een eigenlijke uitvinding.

⁴⁾ Tomfohrde, bl. 85 e.v.

de 15e eeuw ook in Holland werd toegepast, geeft ons het Rotterdamse keurboek van 1410, waarin een verbod werd opgenomen om „visch upt kerckhoff te droghen”⁵⁾).

Het roken was waarschijnlijk een ontdekking uit de dertiende eeuw, welke hoofdzakelijk op haring werd toegepast. In het Franse handelsverkeer nam gerookte haring reeds in 1258 een plaats in. Bijna een eeuw later, in 1346, vinden wij in een keur van de stad Brielle zelfs reeds voorschriften inzake de bouw van rokerijen voor haring⁶⁾.

Gezien de betrekkelijke eenvoud van het rookproces moet het roken over de gehele Hollandse zeekust bekend zijn geweest. In dit verband moet er op worden gewezen, dat in de verschillende stukken van vroeger tijd onvoldoende onderscheid gemaakt wordt tussen het roken en het drogen van haring of vis. Zelfs in het in 1578 verschenen „Vischboek” noemt Adriaen Coenzoon van Schilperoort, visafslager te Scheveningen, gerookte haring nog „bockem of drooghe harinck”.

De andere factor, welke maakt, dat vis een belangrijke handelswaar werd, was de ontwikkeling van het handelsverkeer. Voor wat Holland betreft is het bekend, dat de handelsbeweging tussen de Hanze en Brugge op het eind van de veertiende eeuw van groot belang was en dat in deze tijd de Hollandse steden snel opkwamen en zich in concurrentie met de Hanze steeds meer op handel en scheepvaart toelagden. Hiervan heeft ook de visserij geprofiteerd, enerzijds doordat de kooplieden belangstelling voor vis als exportproduct naar verschillende afzetgebieden gingen tonen en over een voor die tijd snelle vervoersgelegenheid beschikten, anderzijds doordat de opkomende Hollandse steden zelf aanzienlijke consumptie-centra gingen vormen.

De Noordzeevisserij van Holland werd hoofdzakelijk uitgeoefend door bewoners van de kuststreek en voorts door inwoners van de eilanden Voorne en Goeree. Van de Maasmond af tot aan het Marsdiep toe strekte zich een bijna ononderbroken gebied van duinen uit, waarin de dorpen Terheyde, Scheveningen, Katwijk, Noordwijk, Zandvoort, Wijk aan Zee, Egmond, Bergen, Schoorl, Callantsoog en Huisduinen waren gelegen. Deze zandstreek leverde slechts kalk en zand en dwong daardoor haar bewoners hun fortuin op zee te zoeken, zodat het voor de hand lag, dat de kustbewoners gingen vissen in de wateren onmiddellijk voor de kust. Het hierboven omschreven aaneengesloten kustgebied noemde men destijds „de Zijde” en de bewoners van deze streek ontvingen de naam van „Zijdenaars”.

De visserij, in de 15e en 16e eeuw uitgeoefend door de vissers van de Zijde, zullen wij hieronder aan een onderzoek onderwerpen.

De kustvisserij in het begin van de 15e eeuw.

De visserij van Holland omstreeks 1400 was van die aard, dat zij het best met de naam kustvisserij kan worden aangegeven. Zij werd uitgeoefend met kleine, meestal geheel open scheepjes, die slechts beperkte tijd achtereen op zee konden blijven en daardoor na korte reizen wederom huiswaarts moeten keren.

⁵⁾ Sneller, bl. 11.

⁶⁾ De Jager, bl. 34.

Onderscheid in type tussen schepen, welke op het strand een ligplaats vonden, en die, welke thuis hoorden in dorpen en steden, die over een haven beschikking hadden, bestond er in die tijd nog niet. De vaartuigen, weke op de Zeeuwse en Zuidhollandse eilanden voor de visserij gebruikt werden, waren van dezelfde soort als die van de bewoners langs de Hollandse kust ⁷⁾.

De kleinste categorie van de toenmaals in Holland in gebruik zijnde vissersvaartuigen werd gevormd door de „schuiten”, open vaartuigen, welke weer onderscheiden werden in „scollescepe” en „hoeckscepe” ⁸⁾. De „scollescepe” oefenden hun visserij uit met netten, waardoor de vis, die zij aanbrachten de naam van „nettevis” ontving. De vangsten bestonden in hoofdzaak uit platvis, waardoor wordt bevestigd, dat het bedrijf dicht onder de kust plaatsvond. De „hoeckscepe” daarentegen visten verder uit de kust en moeten daarom zwaarder gebouwd geweest zijn. Hun aan haken gevangen „hoeckvis” bestond in hoofdzaak uit rondvis, waarvan kabeljauw en schelvis de belangrijkste waren.

Omstreeks 1400 moet ook de pink, later volgens Witsen ⁹⁾ de Egmonder pink genoemd, bij de Hollandse visserij in gebruik zijn genomen. Dit schip was evenals de schuit een open vaartuig, echter met een plecht voor en achter. Het bezat twee masten, die beide een razeil voerden.

Tenslotte kende men het slabschip, ook wel slabbaart, slabbert of slabbuis geheten ¹⁰⁾. Het schip was in hoofdzaak geschikt voor de haringvisserij; zelfs wordt de naam slabbert in verband gebracht met de aanvoer van slap gezouten haring, zogenaamde slabharing ¹¹⁾. Behalve uit deze gezouten haring bestond de aanvoer van slabberts uit los gestorte verse haring, en haring, gepakt in manden, „korffharinc” genaamd.

Na het bekend worden van het haringkaken moet deze nieuwe vinding op de slabberts en de pinken zijn toegepast, aangezien grotere en meer doelmatige scheepstypen niet bekend waren.

Alle hierboven beschreven vaartuigen bezaten een tot platte bodem verbrede kiel, waardoor zij bij hoog water gemakkelijk op het strand konden lopen en daar bij dalend water rechtop konden blijven staan. Bij gebrek aan havens waren deze scheepstypen dus bij uitstek voor de Zijdenaars geschikt.

Dat met de kleine schepen soms ver uit de kust werd gevist, tonen ons berichten, die zeggen, dat in de loop van de veertiende eeuw Hollandse vissers in de Schotse wateren hun bedrijf uitoefenden; in het begin van de 15e eeuw ontstond er zelfs oneenigheid en daarna strijd tussen de Hollandse en de Schotse vissers over het vissen in de Schotse wateren ¹²⁾.

⁷⁾ Van Reygersbergh, dl. II, bl. 37.

⁸⁾ De Jager, bl. 31.

⁹⁾ Crone, bl. 163.

¹⁰⁾ Enkele Vlaamse schrijvers nemen aan, dat de slabbaart een klein bootje was, dat door grote vissersvaartuigen kon worden medegevoerd en dat bij het opsporen van de haringscholen diensten bewees. De met betrekking tot de slabbaart door ons gevonden gegevens wijzen, althans voor de 15e eeuw en daarna, zonder uitzondering op een scheepstype, dat zelfstandig de visserij uitoefende.

¹¹⁾ Crone, bl. 156.

¹²⁾ Kyle, bl. 9—10.

Van de omvang van de visserij langs de Hollandse kust omstreeks 1400 is ons weinig bekend. Het aantal schepen, dat in de vaart was, kennen wij niet. Wat de grootte van de vangst betreft, moet rekening worden gehouden met het feit, dat visserij een seizoenbedrijf was, en dat de verschillende vissoorten slechts in bepaalde tijden van het jaar kunnen worden gevangen.

Het hoofdseizoen voor de kustvissers viel in de periode van November tot Juni, dus in de wintermaanden. Het begon gewoonlijk met de visserij op schelvis, welke duurde tot in Januari, in welke maand zowel de kabeljauw- als de scholvisserij een aanvang namen; deze duurden tot Mei. Hierna volgde in de Meimaand nog de vangst van wijting en wederom die van schelvis, alsmede de vangst van kreeft en zalm. Tenslotte werden in de maand Juni pietermannen en zeehanen gevangen. Met het oog op dit hoofdseizoen werden de scheepelingen in de kustplaatsen voor een lange winterperiode aangenomen, bij voorbeeld in Terheyde van Sint Maarten (11 November) tot Pinksteren.

Na het winterseizoen volgde een stille periode, na afloop waarvan de pinken en slabberts in de maanden September, October en November aan de haringvisserij op de Doggersbank en onder de Engelse kust bij Yarmouth deelnamen. De visserij onder Yarmouth duurde in de jaren omstreeks 1422 van Sint Michiel (29 September) tot Sint Maarten (11 November)¹³⁾.

De grote moeilijkheid voor de vissers was de periode tussen Pinksteren en September, dus de zomermaanden, te overbruggen. Voor de grootste scheepstypen bestond een oplossing hierin, dat zij gebruikt konden worden voor goederenvervoer. Speciaal van de vrachtvaart op Engeland zijn ons voorbeelden bekend. Zo bevonden zich in Mei 1438 een pink, thuisbehorend in Katwijk, en een pink, afkomstig uit Brouwershaven, in Ipswich, beladen met wol en huiden. Enige jaren later bevond zich in de maand Juli een Egmonder pink in de haven van Happsburgh, welke pink eveneens met wol was geladen¹⁴⁾. Hoogstwaarschijnlijk behoorden de vier Hollandse met gezouten vis geladen schepen, waarvan er twee afkomstig waren uit Petten en de twee andere respectievelijk uit Wijk aan Zee en Texel, welke in 1413 op reis naar Londen door Vlaamse kapers werden genomen, eveneens tot de Hollandse pinkenvloot. Ook zij zullen als aanvulling op de visserij de vrachtvaart hebben uitgeoefend¹⁵⁾.

Een aantal schepen bleef uiteraard in de zomermaanden doorvissen, doch moest zich tevreden stellen met kleine vangsten.

Hoe groot de visaanvoer in Holland, resulterend uit alle, mede door seizoeninvloeden wel zeer onregelmatige vangsten is geweest, valt niet na te gaan. Wij weten alleen, dat hij belangrijk genoeg geweest is om op verschillende plaatsen vismarkten te doen ontstaan, o.m. in Egmond, Katwijk en Brielle. Voor Katwijk wordt het bestaan van deze vismarkt reeds bewezen door een brief van graaf Willem III van Holland uit het jaar 1333¹⁶⁾.

¹³⁾ Smit, no. 990.

¹⁴⁾ Smit, no. 1133, 1134 en 1221.

¹⁵⁾ Smit, no. 910.

¹⁶⁾ Pars, bl. 202.

Het belang van de kustvisserij van Holland valt af te leiden uit enkele gegevens, die ons met betrekking tot de afzet van vis ten dienste staan. In het algemeen ontwikkelde zich na 1400 de vishandel, en als onderdeel daarvan speciaal de haringhandel, tot een belangrijke tak van bedrijf, vooral door de toenemende afzet naar het gebied van de Rijn tussen Keulen en Bazel. In Keulen, de overlaadplaats van het goederenvervoer tussen de Nederlanden en de Bovenlanden, kwamen in de vijftiende eeuw zowel kooplieden in haring als kooplieden in andere vissoorten voor; de laatsten verhandelden onder meer licht gezouten schelvis en wijting, welke zij kochten van kooplieden uit Haarlem en Leiden¹⁷⁾. Het ligt voor de hand, dat deze laatste kooplieden de vis in de kustdorpen, vermoedelijk in Wijk aan Zee, Zandvoort, Noordwijk en Katwijk, gekocht hadden.

Een gedeelte van de vis, gevangen door de bewoners van de Hollandse kust, werd vervoerd langs de Gelderse IJssel. Uit de gegevens van het Kamper Pondtolregister blijkt, dat het vervoer van vis in de jaren 1438—1441 hier zeer aanzienlijk geweest is¹⁸⁾. Naar de waarde gerekend, bestond niet minder dan een vierde van de vervoerde vis uit schol (welke voor een gedeelte uit Wijk aan Zee afkomstig was) en, voor wat de overige zeevis betreft, uit wijting, schelvis, kabeljauw en rog. Van nog groter betekenis was het vervoer van bokking en haring, doch bij deze producten valt niet na te gaan, in welke mate zij van Hollandse oorsprong waren. Het feit evenwel, dat de stad Brielle in die tijd een haringsmarkt bezat, en de waarschijnlijkheid, dat door pinken gezouten haring werd aangevoerd, maakt het aanvaardbaar, dat een deel van de langs Kampen vervoerde haringproducten door Hollanders, waaronder ook Zijdenaars, was gevangen.

Opkomst van de zeevisserij.

De visserij van Holland, welke in het begin van de 15e eeuw nog geheel het karakter van kustvisserij droeg, onderging in de periode 1400—1500 aanzienlijke veranderingen door de opkomst van de zeevisserij.

De eerste stap in de ontwikkeling der zeevisserij werd gezet op het gebied van de haringvisserij. De toepassing van het haringkaken in de veertiende eeuw schiep de mogelijkheid, de haring langer houdbaar te maken, mits de haring onmiddellijk na de vangst werd geakaakt en in tonnen werd ingezouten. Deze mogelijkheid was evenwel niet van commercieel belang, zolang het kaken en zouten van de haring niet in voldoende mate aan boord van de vissersschepen kon geschieden.

De haringsoorten in de Noordzee, welke geschikt waren om tot pekelharing, d.i. gezouten geakaakte haring, te worden verwerkt, kwamen in hoofdzaak onder de Schotse en de Engelse kust en op de Doggersbank voor. Het was voor de Hollanders onmogelijk, zoals dat in Schonen en ook wel in Schotland geschiedde, de haring met kleine kustvissersvaartuigen in de nabijheid van het strand te vangen en ze direct na aanvoer aan land te bewerken.

¹⁷⁾ Kuske, bl. 273 en 276.

¹⁸⁾ Kuiper, bl. 989.

Zoals hierboven reeds werd opgemerkt, moet in de begintijd van het haringkaken de bewerking van de haring op zee geschied zijn aan boord van de slabberts en de pinken. Deze kleine vaartuigen waren evenwel ongeschikt om veel tonnen en zout mede te nemen en boden bovendien weinig ruimte om het kaken op grote schaal mogelijk te doen zijn.

De vissers zullen in die tijd ongetwijfeld hebben gezocht naar een scheepstype, dat beter voor de zoutharingvisserij geschikt was. Of zij daarbij zijn uitgegaan van reeds in de vrachtvaart bestaande vaartuigen, dan wel dat een nieuw vaartuig speciaal voor deze tak van visserij werd ontworpen, is onbekend, doch aannemelijk is, dat omstreeks 1415 het in later jaren zo bekende scheepstype van de haringbuis zijn intrede deed, eerst in Hoorn en Goederede, na 1427 in Domburg¹⁹⁾. Nadien werden de haringbuizen uit vele plaatsen in Holland uitgereed. De haringbuis was een voor die tijd groot schip, tegen zee en wind bestand. Doordat de schepen van dit type overdekt waren, bezaten zij onderdeks een aanzienlijke ruimte voor het opbergen van tonnen, zout, proviand en vistuig, en konden gemakkelijk logiesruimten voor het vissersvolk worden gevonden. Bovendien beschikten de opvarenden over een ruim dek, waarop de gevangen haring kon worden uitgeschud en waar de opvarenden ruimte vonden om te kaken.

Minstens even belangrijk als het construeren van een geschikt vissersschip was het vinden van een doelmatig vistuig. In de stad Hoorn, waar in 1415 de eerste Hollandse buis uitvoer, werd een jaar later het eerste grote haringnet gebreid²⁰⁾, waardoor een begin kon worden gemaakt met de voor die tijd moderne haringdrijfnetvisserij. Daar bij de haringvisserij het schip en de vleet elkaar in evenwicht moesten houden, gebruikte de zware haringbuis veel netten, waardoor de vangst groot kon zijn. De haringbuizen konden van Juni tot December op haring vissen, waartegenover de slabberts en pinken slechts een seizoen van hoogstens twee maanden konden stellen. Nemen wij voorts in aanmerking, dat de kustvissersvaartuigen hun vangst voor het grootste gedeelte vers aanvoerden en dienovereenkomstig na enkele visnachten²¹⁾ de visgronden vaarwel zegden om weer naar huis te zeilen, terwijl de buizen in hun lange teelt slechts drie of vier keer huiswaarts keerden en daardoor naar verhouding zeer veel visnachten maakten, dan menen wij zonder overdrijving de conclusie te mogen trekken, dat een buis minstens vijftien maal zoveel haring in een haringseizoen kon aanbrenge als een pink. Zouden wij er voorts van uitgaan, dat een pink slechts een gedeelte van de gevangen haring als geaakte haring aanvoerde, dan bracht een buis enige tientallen malen zoveel geaakte haring naar Holland als een pink.

De buisnering moet reeds in de vijftiende eeuw gezien worden als

¹⁹⁾ Kranenburg, bl. 16.

²⁰⁾ Het bedoelde grote haringnet te Hoorn moet worden gezien als een omvangrijker samenstel van drijfnetten, dan voordien in gebruik was. De haringvleet (de met elkaar verbonden in zee uitgezette netten) was reeds lang bekend. Volgens Degryze, bl. 62, beschikte in de middeleeuwen iedere boot, die uit Vlaanderen de haringvisserij uitoefende, over een veertigtal netten; zelfs zouden concrete voorbeelden uit het begin van de veertiende eeuw aantonen, dat sommige vaartuigen in de haringcampagne in de Engelse wateren over 75 netten beschikten.

²¹⁾ Haring wordt 's nachts gevangen.

een rationeel uitgevoerd grootbedrijf met een goede arbeidsverdeling, zowel bij het vissen als bij het kaken, zouten en in tonnen leggen van de haring. Het in de thuishaven aangevoerde product was geakaat en geconserveerd en behoefde slechts in exporttonnen te worden overgepakt om voor verzending gereed te zijn.

Het is de bedoeling thans na te gaan, welke invloed deze vorm van zeevisserij op de visserij van de bewoners langs de kust heeft uitgeoefend.

De invloed van de buisnering op de visserij van de Zijdenaars.

De buizen waren kielschepen, die door hun diepgang niet op het Noordzeestrand konden gezet worden, zodat zij gedwongen waren in de havens van de Maas, langs de Zeeuwse stromen en rond de Zuiderzee te havenen. Vandaar, dat zeer veel buizen thuis behoorden in Brielle, dat een haven bezat en door zijn ligging aan de Maasmond gunstig lag voor verzending rivieropwaarts. Daarenboven voerden de buizen uitsluitend pekelharing aan, een product, dat voor de kustvissers slechts van ondergeschikte betekenis was, zodat onmiddellijke concurrentie tussen de door beide soorten van visserij gevangen vis niet bestond. Ook beschikten de Zijdse dorpen niet over haringpakkerijen, om het product voor levering naar elders gereed te maken.

De toeneming van de aanvoer van pekelharing door Hollandse en Zeeuwse buizen hing dus niet samen met een verminderde afzet van door kustvissers aangevoerde vis, doch hield verband met de achteruitgang van de Schonenvisserij na 1400²²⁾). De vervanging van de afzet van Schonenharing door Hollandse en Zeeuwse pekelharing werd bovendien bevorderd door de Noord-Nederlandse handel, die zich reeds in die tijd kenmerkt door zijn bemiddelende functie tussen de Oostzeelanden en West-Europa²³⁾, waardoor de haring, die voor een groot deel in de Hollandse steden werd aangevoerd en verpakt, gemakkelijk naar elders kon worden verkocht.

Indirect moet er wel verband tussen de kustvisserij en de buisnering worden gelegd. De buizen waren grote schepen, aan boord van welke door het zouten en het kaken der gevangen haring veel werk moest worden verzet. Daarvoor waren vissers nodig, die de benodigde vakkennis bezaten. Naarmate het aantal buizen in de Hollandse dorpen en steden toenam, werd de vraag naar geoefende arbeidskrachten groter en gingen de buisreders ook een beroep doen op de bevolking van de kustdorpen.

Een aanwijzing, dat de buisenvloot snel toenam, geeft een Remonstrantie uit het jaar 1476, waarin het aantal buizen van Holland, Zeeland en Friesland geschat wordt op 250²⁴⁾). Daarnaast wijst de mededeling, dat in de jaren na 1470 in het dorp Scheveningen, een honderdtal loontrekkende vissers voorkwamen²⁵⁾, er op, dat de vissersbevolking van de Zijde in dienst trad bij de buisreders. Deze gang van zaken wordt bevestigd door de gegevens, welke te vinden

²²⁾ Smit, bl. 206.

²³⁾ Bouman, bl. 58.

²⁴⁾ Haak, bl. 65 bijlage. De Remonstrantie werd door vertegenwoordigers van Brielle en Schiedam aangeboden aan de Raad van Mechelen.

²⁵⁾ Van Gelder, bl. 368.

wijst, welke waarde men ook aan deze getallen mag toekennen, in ieder geval op achteruitgang van de zoutharingvisserij van de Zijdenaars.²⁹⁾

De gegevens, welke ontleend kunnen worden aan de „Informacie” van 1514 voegen aan de geschetste gang van zaken geen nieuwe gezichtspunten toe, daar slechts één haringbuis voor Wijk aan Zee en twee haringbuizen voor Katwijk aan Zee eigendom van de kustbewoners genoemd worden.

Het aantal der aan de Zijdenaars toebehorende buizen was, mogelijk met een uitzondering voor de tijd omstreeks 1470, gering, zodat hiervan geen blijvende invloed op de Zijdenaars is uitgegaan.

Inmiddels kwam nog een andere vorm van zeevisserij tot ontwikkeling. Aangemoedigd door het succes van de grote haringbuizen ging men ook voor de hoekwantvisserij over tot het bouwen van grotere schepen. In 1493 werd in Brielle en Goeree begonnen met het timmeren van vissersschepen, die men „houckboots” noemde, waarmede zeevis werd gevangen, die in tonnen werd ingezouten. Nadien werden dergelijke schepen ook op Walcheren en in Westerschouwen gebouwd³⁰⁾. Gezien de plaatsen, waar dit scheepstype gebruikt werd, kan worden aangenomen, dat het op kiel gebouwde vaartuigen waren, welke niet op het strand konden worden gezet.

Bij deze algemene drang tot vergroting van de vissersvaartuigen bleven de kustvissers niet achter. De kleine schepen werden zoveel mogelijk door grotere vervangen, welke de concurrentie met de zeevissersschepen zouden kunnen volhouden. Een Haagse keur uit het jaar 1527 legde zelfs aan de Scheveningers de verplichting op naar zee te gaan met schepen, waarvan de lengte van de kiel³¹⁾ tenminste 16 voeten moest bedragen en welke een bemanning van niet minder dan 6 koppen diende te tellen³²⁾.

Vier jaar later schreef een andere keur nog eens hetzelfde voor, waarbij uitdrukkelijk werd verboden „ter zee te vaeren visschen met schuyten ofte ander cleyne drenckvaetkens, hoe die genaempt moghen werden, soe op die schulvaert als op die houckvaert”; in plaats van met de verboden kleine vaartuigen mocht slechts worden gevisd met „pyncken ofte scepen”³³⁾. Hierbij dient te worden opgemerkt, dat men in andere plaatsen niet tot een verbod van het gebruik van kleine vaartuigen overging.

De visserspink werd meer en meer onder de kustvissersschepen het dominerende type. Met dit schip werd aan het eind van de vijftiende eeuw zowel de kabeljauw- en schelvisvisserij als de visserij op verse haring uitgeoefend, hetgeen bij de beschrijving van de werkzaamheden van de bewoners van 't Ooge (Callandsoog) in de „Enquete” wordt vermeld. Gezouten haring, hetzij geakaakt of ongeakaakt, werd in die tijd door de pinken niet meer aangevoerd.

Het toenemende getal der pinken eiste, vergeleken met voordien

²⁹⁾ Enquete, blz. 130 en 258.

³⁰⁾ van Dam, bl. 53.

³¹⁾ Het woord kiel betekent hier kiel, verbreed tot een platte bodem. Zie Crone, bl. 163.

³²⁾ Van Gelder, bl. 379.

³³⁾ Van Gelder, bl. 381.

gebruikte schepen, uiteraard een grote kapitaal-investatie, hetgeen voor de in hoofdzaak arme bevolking van de kustplaatsen zeer bezwaarlijk was. Tot de allerarmste kustbewoners behoorden volgens de „Informacie”³⁴⁾ die van Petten, over welke plaats wordt opgemerkt, dat de aldaar afvarende pinken wel uit Petten afvoeren, doch er niet thuis behoorden, omdat geen enkele Pettenaar in staat was een pink te betalen. Voorzover er enkelen eigenaar van hun schip waren, hadden zij dit in huurkoop verkregen. Voor een deel van de kustvissers was de toestand moeilijk. De kleine schepen waren veelal eigendom van de schippers; de grotere schepen konden door vele schippers niet worden bekostigd en waren dan geheel of gedeeltelijk eigendom van bewoners van naburige steden.

De kustvisserij in het begin van de 16e eeuw.

Moesten wij ten opzichte van de kustvisserij omstreeks 1400 opmerken, dat de gegevens ontbraken om een schatting van de omvang van de kustvisserij, uitgedrukt in het aantal schepen te geven, voor de eerste decennia van de zestiende eeuw zijn wij beter ingelicht. Voor tal van dorpen langs de Zijde verschaft de „Informacie” de benodigde gegevens. De opgaven van de „Informacie” resumerend komen we tot 88 pinken, 41 slabschepen en 17 schuiten. Daarbij moet in aanmerking worden genomen, dat geen aantal visschersschepen wordt opgegeven voor de dorpen Bergen, Callandsoog, Noordwijk en Scheveningen, van welke plaatsen Noordwijk op grond van de gegevens van de „Enquete” een aanzienlijke vissersvloot moet hebben bezeten. Door combinatie van de gegevens uit de „Informacie” en de „Enquete” zou naar onze mening door een verhoging met 20 % van het genoemde aantal schepen de werkelijke stand van de vissersvloot dicht worden benaderd.

De pinken waren het gewone scheepstype dat in elke kustplaats voorkwam, met uitzondering van het arme kustdorp Huisduinen; behalve in Huisduinen zijn daarentegen de kleine schuiten aan de kust zeer weinig meer te vinden. Egmond schijnt het belangrijkste vissersdorp van de Zijde te zijn geweest; het beschikte over meer dan een vierde gedeelte van de totale vissersvloot langs de Hollandse kust. Daarna volgden in orde van grootte de vloten van Wijk aan Zee en van Katwijk aan Zee.

Het valt uiteraard moeilijk de betekenis van de kustvissersvloot t.o.v. de tot ontwikkeling gekomen buizenvloot vast te stellen. De gegevens van de „Informacie” wijzen voor geheel Holland op een buizenvloot, ongeveer overeenkomende met de totale vloot van pinken, slabberts en schuiten tezamen. Houdt men daarbij in het oog, dat de grote en dure buizen vrijwel alle in rederijverband werden uitgerust, dan is het duidelijk, dat het grootbedrijf in deze tijd in de Noordzeevisserij van Holland reeds over een dominerende positie beschikte. Deze overmacht werd nog vergroot door het ons onbekend aantal „houckboots”, dat sinds 1493 uit Hollandse havens in de vaart werd gebracht.

Het overwicht der grote schepen spreekt nog sterker, wanneer men

³⁴⁾ Informacie, bl. 165.

bedenkt, dat de buizen minstens driemaal zoveel inhoud hadden als de pinken. De kapitaal-investering in een vissersschip hield uiteraard verband met de grootte van het schip en met de hoeveelheid mede te nemen vistuig, zodat ook op dit punt de kustvisserij een aanmerkelijke achterstand op het grootbedrijf vertoonde.

Ook gerekend naar bemanning valt de vergelijking voor de kustbewoners ongunstig uit. Hierboven werd voor Scheveningen reeds opgemerkt, dat een vissersschip tenminste 6 koppen aan boord behoorde te hebben. Gezien het feit, dat het grotendeels open vaartuigen waren met alleen een plecht vóór en achter, kon er aan boord, slechts weinig ruimte voor logies voor de bemanning zijn, zodat het aantal opvarenden nooit veel groter dan het genoemde geweest kan zijn. De bemanning der buizen zal daarentegen op 25 man moeten worden gesteld ³⁵⁾.

Van de slabschepen en de schuiten zijn ons geen afmetingen bekend, doch beide scheepstypen waren kleiner dan de pink. Speciaal de schuiten zal men zich als zeer kleine schepen moeten voorstellen, soms slechts met een bezetting van 2 tot 3 man.

Dit alles leidt tot de conclusie, dat het aantal vissers dat zijn brood op de Hollandse buizenvloot verdiende, vele malen groter was dan dat van de kustvissers van de Zijde.

Gezien dit resultaat kan de conclusie zelfs nog algemener worden gesteld. In Holland behoorde het grootste aantal kustvissersvaartuigen thuis aan de Zijde. De eilanden Texel en Vlieland, Brielle, Goedereede, Zwartewaal, Maassluis en Middelharnis leverden bij elkaar zeker niet zoveel kustvissersschepen op als de Zijde, zodat voor geheel Holland het aantal vissers, dat op de buizen en de „houckboots” werkzaam was, groter moet zijn geweest dan het getal der kustvissers.

Daarmede is aangetoond, dat het aantal kustvissers van de Zijde in relatieve zin door het aantal vissers, werkzaam bij de in de vijftiende eeuw opgekomen visserijen, werd overvleugeld, doch hiermede is nog niet bewezen, dat de kustvisserij ook in absolute zin was achteruitgegaan.

Reeds werd betoogd, dat kan worden aangenomen, dat de kustvissers in de boven beschreven periode slechts in bescheiden mate dienst namen op de buizenvloot, zodat uit dien hoofde weinig arbeidskrachten aan de kustvisserij werden onttrokken. Weliswaar verdwenen in de kustplaatsen meer en meer de kleinste schuiten en de slabberts, doch daartegenover stond waarschijnlijk een groei van het getal der pinken. Daar deze schepen zwaarder bemand waren dan de schuiten en slabberts, is het duidelijk, dat een groter aantal Zijdenaars op de pinken moest gaan varen. Zij bleven uiteraard kustvissers.

Ongetwijfeld is daardoor de sociale positie der Zijdenaars beïnvloed. Tal van schipper-eigenaren zullen gedwongen zijn geweest als „vennoot” mede te varen op de pinken, waardoor zij maatschappelijk van schippers tot deelvissers ³⁶⁾ werden teruggesteld.

De sociale positie van de deelvisser bij de kustvisserij was even-

³⁵⁾ Haak, bl. 65, bijlage.

³⁶⁾ Ook in de Vlaamse visserij was het in die tijd gewoonte, dat de opvarenden vennotendelen of „mansparten” als beloning ontvingen.

wel hoger dan die van de schepeling aan boord van een haringbuis. De deelvisser ter kustvisserij moest zijn eigen vistuig mede aan boord brengen en had als gevolg daarvan recht op een aandeel in de besomming. Waren de vangsten groot en de prijzen behoorlijk, dan bestond voor hem de kans op besparingen, met de mogelijkheid nog eens een pink te kunnen kopen en wederom schipper te worden. De kans tot vooruitgang via het visserijbedrijf bleef open.

Geheel anders stond het in de zoutharingvisserij. Behoudens enkele uitzonderingen waren het schip en meestal ook de netten eigendom van de reders en ontvingen de opvarenden een vaste gage; de schepelingen waren hiermede gedegradeerd tot loonarbeiders³⁷⁾.

Onze indruk is, dat hoewel de kustvissersvloot misschien naar aantal sinds 1400 iets is achteruitgegaan, niettemin de productie van de Zijdenaars niet is afgenomen. Het drogen van platvis in de zgn. „droogtuinen” was langs de gehele kust van veel belang. Bovendien was de export van vis afkomstig van de kustvisserij, behalve naar de markt van Keulen, ook naar die van Antwerpen en naar Engeland aanmerkelijk. In dit verband wijzen wij op een passage in het „Visboock” van Adriaen Coenzoon, die in 1577 op 63-jarige leeftijd schreef³⁸⁾, dat in zijn jeugd de vissers van Scheveningen, Katwijk, Noordwijk, Wijk aan Zee, Egmond, Petten, Callandsoog en Huisduinen hun gedroogde schol naar de Pinkstermarkt in Antwerpen brachten en dat daar dan de handelaars kwamen uit „Coolen, Ments en Straetsburch”.

Deze mededeling is een aanduiding te meer, dat in de door ons beschreven periode de kustvisserij haar eigen taak heeft behouden naast de nieuw opgekomen zeevisserij.

³⁷⁾ In 1476 verdiende een opvarende per seizoen 12 Rijnse guldens, benevens de kost. Zie Haak, bijlage.

³⁸⁾ Vermaas, dl. II, bl. 3.

LITERATUURLIJST.

- P. J. Bouman, Leerboek voor economische geschiedenis, Amsterdam 1942.
- G. C. E. Crone, Onze schepen in den Gouden Eeuw, Amsterdam 1943.
- H. van Dam, Korte beschrijvinge van het eylandt Westvoorn ende de geschiedenissen van de stadt Goedereede, Rotterdam 1680.
- R. Degrijze, Vlaanderens haringbedrijf in de Middeleeuwen, Antwerpen 1944.
- Enqueste ende Informacie, upt stuck van der reductie van den schiltalen, voortijts getaxteert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslandt, gedaen in den jaere MCCCCXCIIII bewerkt door R. Fruin, Leiden 1876.
- H. E. van Gelder, Visscherij en vischverkoop in de Keuren enz. van Den Haag, Verslagen en mededelingen van de vereniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht, dl. V., 's Gravenhage 1909.
- S. P. Haak, Brielle als vrije en bloeiende handelsstad in de 15de eeuw, Bijdragen Vaderlandsche Geschiedenis 4e reeks VI (1907).
- J. A. van Houtte, Economische Geschiedenis, Utrecht 1942.
- Informacie up den staet, faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslandt, om daerna te reguleren de nyeuwe schiltale, gedaen in den jaere MDXIV. Met voorbericht van R. Fruin, Leiden 1866.
- H. de Jager, Middeleeuwsche keuren van de stad Brielle, 's-Gravenhage 1901.
- H. A. H. Kranenburg, De zeevisscherij van Holland in den tijd der Republiek, Amsterdam 1946.
- P. Kuiper, De vishandel van Noord-Holland met het Gelderse Ysselgebied in de jaren 1439—1441, De Visserijwereld 1948.
- B. Kuske, Der Kölner Fischhandel vom 14-17. Jahrhundert, Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst 1905.
- H. M. Kyle, Die Seefischerei von Grossbritannien und Irland, Handbuch der Seefischerei Nordeuropas VI, Stuttgart 1929.
- A. Pars, Katwijksche Oudheden, Leiden 1697.
- J. van Reygersbergh, De oude chronycke ende historiën van Zeelandt, Middelburg 1634.
- H. J. Smit, Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Engeland, Schotland en Ierland, 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën no. 65, dl. 1, 1e en 2e stuk, 's-Gravenhage 1928.
- Z. W. Sneller, Rotterdams Bedrijfsleven in het verleden, Amsterdam 1940.
- Th. Tomföhrde, Die Heringsfischereiperiode an der Bohus-Len-Küste von 1556—1589, Archiv für Fischereigeschichte Heft 3 (1914).
- J. C. Vermaas, Geschiedenis van Scheveningen, 's-Gravenhage 1926.